

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї

SOME ASPECTS OF IMPROVING THE MECHANISM OF COMBATING DOMESTIC VIOLENCE

Гришко В.І., к.пед.н.,

доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Національний університет водного господарства та природокористування

Стаття присвячена дослідженню механізму протидії насильству в сім'ї, який автор розглядає як систему заходів концептуального, нормативно-правового, інституційного та організаційного характеру, що спрямовані на запобігання та протидію насильству в сім'ї. Проаналізовано елементи механізму, зокрема: 1. Законодавче забезпечення, яке включає імплементацію міжнародних документів та національне законодавство в досліджуваній сфері. Проаналізовано міжнародно-правові акти, які прийняті для боротьби і викорінювання проблеми насильства в сім'ї. Констатовано, що Україна ратифікувала основні міжнародні договори, які заклали підґрунтя для нормативно-правового регулювання на національному рівні стандартів протидії насильству в сім'ї. 2. Концептуальне забезпечення (державні цільові програми, спрямовані на протидію насильству в сім'ї), яке на високому рівні реалізоване в Україні. 3. Інституційне забезпечення як розбудову інституційної спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях публічної влади протидіяти насильству в сім'ях. Запропоновано вдосконалити досліджуваний механізм шляхом: 1) ратифікації Стамбульської Конвенції, яка сприятиме вдосконаленню нормативно-правового забезпечення механізму протидії насильству в сім'ї; 2) посилення соціальної профілактики насильства в сім'ї шляхом активного привернення уваги громадськості, представників усіх верств населення до проблем насильства в сім'ї та формування правової культури населення щодо запобігання насильству в усіх його проявах; 3) подальшої розбудови системи ювенальної юстиції, яка сприятиме подальшому вдосконаленню інституційного забезпечення.

Ключові слова: насильство в сім'ї, механізм протидії насильству в сім'ї, законодавче забезпечення, інституційне забезпечення, концептуальне забезпечення.

This article dedicated to research of the mechanism of counteraction against domestic violence, which are considered by the author as a system of measures of a conceptual, regulatory, institutional and organizational nature aimed at preventing and combating domestic violence. Are analyzed elements of the mechanism such as: 1. Legislative support, which includes the implementation of international documents and national legislation in the research area. The international legal acts adopted to struggle and eradicate the problem of domestic violence are analyzed. It is stated that Ukraine has ratified the main international agreements, which laid the foundation for legal regulation at the national level of standards for combating domestic violence. 2. Conceptual support (state targeted programs aimed at combating against domestic violence), which is implemented at a high level in Ukraine. 3. Institutional provision as building the institutional capacity of public authorities and local governments at all levels of public authority to combat against domestic violence. It is proposed to improve the researched mechanism by: 1) ratification of the Istanbul Convention, which will help improve the legal providing the mechanism for combating against domestic violence; 2) strengthening the social prevention of domestic violence by actively drawing the attention of the public, representatives of all segments of the population to the problems of domestic violence and the formation of the legal culture of the population to prevent violence in all its forms; 3) further development of the juvenile justice system, which will contribute to further improvement of institutional provision.

Key words: domestic violence, mechanism for combating domestic violence, legislative provision, institutional provision, conceptual provision.

Про суттєве зростання випадків насильства в сім'ї наголошується в засобах масової інформації та доповідях правозахисних організацій. У звіті за 2020 рік Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини йдеться про те, що запроваджений протягом березня-травня 2020 року через пандемію COVID-19 локдаун сприяв зростанню рівня домашнього насильства. За даними Національної соціальної сервісної служби України, у 2020 році по допомогу звернулося на 62% більше осіб, які постраждали від домашнього насильства, ніж у 2019 році (у 2019 – 130 514, у 2020 – 211 362) [14]. Ситуація, що склалася, вимагає від держави вжиття превентивних заходів та активної протидії з метою зменшення насильства в сім'ї.

Мета статті – проаналізувати заходи, що здійснюються державою з метою протидії насильства в сім'ї, та запропонувати основні напрями їх удосконалення.

Насильство в сім'ї є масштабною соціальною проблемою, яка до того ж часто носить латентний характер, що ускладнює її дослідження, протидію та попередження. Водночас важливо на державному рівні закріпити та створити належний механізм реалізації стандартів і вимог щодо протидії насильству. Як механізм протидії насильству в сім'ї ми пропонуємо розглядати систему заходів концептуального, нормативно-правового, інституційного та організаційного характеру, що спрямовані на попередження та протидію насильству в сім'ї.

До елементів механізму протидії насильству в сім'ї, що вже реалізовані державою, варто уналежнити:

1. Законодавче забезпечення стандартів у сфері протидії насильству, яке включає імплементацію міжнародних документів та національне законодавство у досліджуваній сфері. Так, важливі аспекти захисту та протидії насильству в сім'ї щодо дітей закріплені в Конвенції про права дитини 1989 року, яка підписана Україною 21 лютого 1990 року, ратифікована Україною 27 лютого 1991 року, набрала чинності для України 27 вересня 1991 року. У характеристиці змісту конвенції деякі науковці вбачають принцип «ЗР», що передбачає: 1) забезпечення (provision) – права, що забезпечують основні потреби дитини (право на здоров'я, дозвілля, навчання тощо); 2) захист (protection) – права, що гарантують захист від шкідливої дії на дитину з боку суспільства, родичів, батьків, тобто від фізичного покарання, що передбачає насильницький вплив на дитину, психологічного тиску; 3) участь (participation) – права дитини на самостійні дії та участь у громадському житті (розгляд питань, що стосуються самої дитини, її бажань). Дитина, будучи вразливою внаслідок її психологічної, фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони, піклування та належного захисту від здійснення насильства. У конвенції містяться норми, що спрямовані на захист дітей від згубного впливу багатьох факторів. Такі положення закріплюють не тільки правовий статус дитини, а й обов'язок держави вжити всіх необхідних заходів для його захисту [4].

З метою підвищення ефективності боротьби проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання

в усьому світі була прийнята Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарань від 10 грудня 1984 року. Стаття 2 названої Конвенції закріплює, що «кожна держава-учасниця вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актів катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Ніякі виняткові обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-яке інше надзвичайне становище не можуть бути виправданням катувань» [4].

Декларація про усунення насильства проти жінок від 20 грудня 1993 року статтею 1 визначає термін «насильство проти жінок» як «...будь-який акт насильства за ознакою статі, що має або може мати своїм результатом фізичну, статеву чи психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примушування чи свавільне позбавлення свободи, будь то в суспільному чи особистому житті». Відповідно, насильство щодо жінок охоплює такі випадки, але не обмежується ними: фізичне, статеве і психологічне насильство, що має місце в сім'ї, включаючи нанесення побоїв, статево примушування по відношенню до дівчаток у сім'ї, насильство, пов'язане з приданям, згвалтування дружини чоловіком, операнні на жіночих статевих органах, що призводять до каліцтва, та інші традиційні види практики, що завдають шкоди жінкам, позашлюбне насильство і насильство, пов'язане з експлуатацією [5]. Декларація ґрунтується на універсальності загальнолюдських прав і необхідності утвердження для жінок прав і принципів рівності, безпеки, свободи, недоторканності і гідності. Наслідуючи Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларація про ліквідацію насильства підкреслює, що насильство щодо жінок є перешкодою для досягнення рівності, розвитку світу та призводить до порушення прав і фундаментальних свобод жінок, вимагаючи усвідомити, що воно демонструє історичну нерівність владних стосунків між чоловіками і жінками, що призвело до домінації чоловіків і дискримінації жінок. Саме насильство, як вказується в Декларації, є одним із головних механізмів, що ставлять жінку в підпорядковану позицію порівняно з чоловіками, тому у всіх шести статтях Декларації проголошується необхідність захисту прав жінок від будь-яких форм насильства: фізичного, психічного, економічного, політичного, культурного. У документі підкреслюється необхідність розробки глобального механізму подолання насильства проти жінок, у якому особливе місце приділяється неурядовим жіночим організаціям [2].

Отже, проаналізувавши міжнародно-правові акти, які прийняті для боротьби з насильством у сім'ї та викорінення цієї проблеми, можемо зазначити, що певною мірою кожен із них, що стосується захисту прав жертв від такого насильства, передбачають перелік прав, які можуть бути порушені, а також заходи реабілітації жертв домашнього насильства. Загалом число прийнятих міжнародних актів і ратифікованих саме Україною актів значно відрізняється, проте Україна стоїть на правильному шляху й імплементує міжнародні норми до свого законодавства, аби розширити методи правового захисту.

Міжнародні документи, ратифіковані Україною, заклали підґрунтя для нормативно-правового регулювання на національному рівні стандартів протидії насильству в сім'ї. Так, Закон України «Про охорону дитинства», прийнятий на основі Конституції України, визначає, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Охорона дитинства є загальнонаціональним пріоритетом з метою реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Відповідно до статті 3 Закону України «Про охорону дитинства», всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри,

статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи. Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Відповідно до цього ж закону, кожна дитина має право на захист від усіх форм насильства, також вона вправі звернутися особисто до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [11].

Для впровадження міжнародних стандартів протидії насильству в сім'ї в Україні був прийнятий 7 грудня 2017 року Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». На протидію насильству в сім'ї спрямовані ряд змін, внесених до Кримінального кодексу України, що набули чинності 11 січня 2019 року. Зокрема, змінено поняття сексуального насильства (у статті 153 «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» замінюється «сексуальним насильством»), Кримінальний кодекс України доповнено статтею 126–1, яка встановлює кримінальну відповідальність за домашнє насильство, статтею 151–2 (примушування до шлюбу) та статтею 390–1 (невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників).

2. Концептуальне забезпечення включає різні стратегії та державні цільові програми. Так, уряд затвердив Державну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року [3]. Серед прогресивних кроків передбачені такі: розробка типових програм для постраждалих осіб та відповідних програм для дітей-кривдників із методичними рекомендаціями їх виконання; оновлення Державних стандартів щодо забезпечення включення до компонента дошкільної, початкової, середньої, професійної, вищої освіти положень ціннісних орієнтирів ненасильницької поведінки; створення кабінетів первинної допомоги постраждалим особам на базі закладів охорони здоров'я [3].

Своєю чергою, Міністерство освіти і науки України з метою виконання законодавчих вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [10] ще у 2018 році надіслало закладам освіти для використання в профілактичній освітній діяльності Методичні рекомендації, розроблені спільно з Міністерством молоді та спорту України, з метою застосування в освітній діяльності щодо формування в дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини [7].

3. Інституційне забезпечення, зокрема розбудова інституційної спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях публічної влади протидіяти насильству в сім'ях. До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які зосібна надають допомогу постраждалим особам: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам [10]. Проте серед перелічених органів існує проблема співпраці, яка потребує покращення координації для досягнення спільної мети.

Водночас окремі елементи механізму протидії насильству в сім'ї потребують удосконалення:

1. Потребує ратифікації Стамбульська Конвенція. Так, Конвенція Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством, яка була підписана Україною у 2011 році, досі не ратифікована. Ратифікація цієї Конвенції вимагає внесення значної кількості законодавчих та організаційних змін на національному рівні [13]. Вона передбачає розширене поняття домашнього насильства та його видів. Названий акт створює рамки захисту жінок від усіх видів насильства та спрямований на попередження й виявлення цього явища. Він передбачає міжнародний механізм моніторингу імплементації положень Конвенції на національному рівні. У преамбулі зазначається, що жінки і дівчата часто піддаються домашньому насильству в ім'я так званої «честі», що становить тяжке порушення прав людини, що є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками, тобто частково порушує і проблему гендерної нерівності [9].

Конвенція передбачає всім стандартам, яких необхідно дотримуватися для забезпечення кваліфікованої та ефективної роботи з подолання домашнього насильства, а саме: кваліфікованість спеціалістів, конфіденційність, доступ жертвам насильства до послуг підтримки, можливості жертви переїхати до притулку, цілодобова допомога, коли робота центру чи притулку надається за принципом невідкладної допомоги. Дотримання цих стандартів не вимагає великих фінансових затрат, проте передбачає комплексний підхід подолання насильства [6]. Названа Конвенція досі не ратифікована Україною, а питання її прийняття викликає суспільний резонанс та численні дискусії.

Згідно з цією конвенцією, визнається те, що насильство щодо жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та дискримінації жінок чоловіками та до недопущення повноцінної емансипації жінок; структурний характер насильства щодо жінок як насильства за гендерною ознакою, а також те, що насильство щодо жінок є одним із головних соціальних механізмів, яким жінки змушують зайняти підпорядковане становище порівняно із чоловіками; що жінки й дівчата піддаються більшому ризикові насильства за гендерною ознакою, ніж чоловіки; домашнє насильство зачіпає жінок непропорційно й чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства; діти є жертвами домашнього насильства, зокрема як свідки насильства в лоні сім'ї. Загалом конвенція спрямована на викорінення проявів насильства, прагнучи створити Європу, вільну від насильства щодо жінок і домашнього насильства [12].

Ратифікація цієї Конвенції вимагає розширення кола осіб, які належать до категорії «члени сім'ї»; включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу з таких питань, як рівність між жінками й чоловіками, вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках без застосування насильства, насильство щодо жінок за гендерною ознакою, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання; забезпечення належної підготовки для відповідних спеціалістів, які займаються жертвами або особами, які вчинили будь-які акти насильства; забезпечення жертвам доступу до служб, які допомагають їм відновитися після насильства шляхом надання юридичних і психологічних консультацій, фінансової допомоги, житла, навчання, підготовки та допомоги в пошуку роботи; забезпечення створення відповідних, легкодоступних притулків у достатній кількості для надання безпечного розміщення жертв, особливо жінок та їхніх дітей, і надання їм дієвої допомоги; запровадження загальнодержавних цілодобових (24/7) безоплатних телефонних ліній допомоги; забезпечення належного захисту дітей свідків насильства; забезпечення того, щоб правила конфіденційності, які покладаються національним законодавством на

певних спеціалістів, не становили перешкоди стосовно можливості, за певних умов, їхнього повідомлення компетентним організаціям або органам, якщо в них є обґрунтовані підстави вважати, що вчинено тяжкий акт насильства; криміналізація певних форм умисної поведінки; запровадження заборонних та інших приписів [8].

Водночас противники ратифікації Конвенції акцентують на тому, що документ несе в собі неприпустимі загрози для інституту сім'ї та подружжя в Україні, і що його ратифікація передбачає «запровадження гендерних постулатів у правове поле». На противагу їм експертками ГО «Ла Страда-Україна» спільно з іншими організаціями опубліковано роботу під назвою «Що сказати тим, хто має сумніви в необхідності ратифікації Стамбульської Конвенції?». Серед аргументів на користь ратифікації ними наведено такі: 1. Висока оцінка Конвенції, дана впливовими керівниками країн та міжнародних організацій, чия думка та позиція важливі для України. 2. Конвенція, як і інші міжнародні договори, що ратифіковані державою, встановлює не лише вимоги до перегляду законодавства та його імплементації на виконання міжнародного договору, але й обумовлює рамки його сумлінного дотримання та реалізації. 3. Ратифікація Конвенції встановлює рамки моніторингу та звітності перед міжнародними організаціями й структурами. 4. Не всі положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами відображені в національному законодавстві. 5. Ратифікація Конвенції Ради Європи – це важливий євроінтеграційний крок, який гармонізує національні підходи та політики з практиками найуспішніших країн Європи в подоланні насильства щодо жінок. 6. Конвенція встановлює мінімальні та максимальні стандарти протидії насильству з боку держав, зокрема, стандарти надання послуг постраждалим (такий підхід не застосовується в практиці України). 7. Конвенція пропонує комплексний підхід до формування заходів протидії, запобігання насильству щодо жінок та надання допомоги постраждалим від нього. 8. Ратифікація посилює правовий захист постраждалих та поліпшує їхній доступ до правосуддя. 9. Ратифікація забезпечує встановлення універсальної законодавчої рамки в питаннях запобігання та протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству, а отже, це суттєвий крок в узгодженні законодавства України з європейськими стандартами та рух на шляху до євроінтеграції. 10. Підтримка нератифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами сприяє діям Росії, яка вдається до послідовних і цілеспрямованих заходів для зруйнування системи міжнародного права та дискредитації міжнародних організацій, серед яких і Рада Європи. 11. Конвенція дозволить захищати українців і українців за кордоном (де українське законодавство не працює) [15]. Підтримуємо такі аргументи і вважаємо їх вичерпними.

2. Належить посилити соціальну профілактику насильства в сім'ї. Так, необхідним є активне привернення уваги громадськості, представників всіх верств населення до проблем насильства в сім'ї, формування гендерної культури населення щодо запобігання насильству в усіх його проявах, інформування про органи та установи, до яких можна звертатися у випадку насильства, проведення роботи з жертвами насильства в сім'ї та притягнення до відповідальності винних осіб [1].

3. Потребує подальшого розвитку система ювенальної юстиції. Так, Наказом Генерального прокурора України № 376 від 13 серпня 2020 року затверджено «Положення про Департамент захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора». Названий Департамент відповідно до своїх завдань значною мірою сприяє розвитку ювенальної юстиції.

Отже, з огляду на це вважаємо за можливе виділити такі основні напрями вдосконалення механізму протидії насильству в сім'ї: розвиток правового забезпечення діяльності у боротьбі з домашнім насильством, формування правових засад співробітництва в реалізації

норм міжнародного права, які стосуються розглянутої проблеми; посилення соціальної профілактики та формування правової культури населення; розвиток інституційної системи протидії насильству, зокрема органів ювенальної юстиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка І.О. Насильство в сім'ї: у фокусі захисту дітей. Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 року). Харків : ХНУВС, 2021. С. 36–39.
2. Декларація про викорінювання насилля щодо жінок від 20 грудня 1993 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506
3. Державна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145. *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України*. URL: kmu.gov.ua/news/ugrad-zatverdiv-derzhavnu-programu-zapobigannya-ta-protidiyi-domashnomu-nasilstvu-ta-nasilstvu-za-oznakoju-stati-na-period-do-2025-roku
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 2014 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 13 листопада 1998 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. *Ліга Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>
7. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: Лист МОН від 18 травня 2018 року № 1/11-5480. *Ліга Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30017>
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_043
9. Право жінок на свободу від насильства. URL: https://www.pravo.vuzlib.su/book_z1088_page_13.html
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
11. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
12. Старчук О.В., Торчило Я.О. До питань правового врегулювання протидії домашнього насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. : *Юридичні науки*. 2017. Вип. 1(1). С. 96–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2017_1%281%29_25
13. Цюкало В. Питання імплементації міжнародно-правових норм у правову систему України. *Слово Національної школи суддів України*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_1_17
14. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://ombudsman.gov.ua/files/2021/zvit_2020_rik_.pdf
15. Що сказати тим, хто має сумніви в необхідності ратифікації Стамбульської Конвенції. *Сайт Громадської організації «Ла Страда»*. URL: <https://la-strada.org.ua/biblioteka>